

## ศึกษาวิเคราะห์ความงามของปราสาทหินเมืองต่ำตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท An Analytical Study of the Beauty in Prasat Muangtam according to Theravada Buddhist Philosophy

พระครูวิฑูรธรรมาภิรม, วิเชียร ชาบุตรบุญตริก, บรรพต แคะไธสง  
Phrakhruvithuradhammapirom, Wician Chabutrbontrik, Banpot Khathaisong  
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย  
Buriram Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University  
E-mail: wlchiart@gmail.com

### บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์ 3 คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของปราสาทหินเมืองต่ำ 2) เพื่อศึกษาความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความงามของปราสาทหินเมืองต่ำตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ด้วยการศึกษจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการเชิงพรรณนา

### ผลการวิจัยพบว่า

การสร้างปราสาทหินเมืองต่ำถือได้ว่าเป็นปราสาทในอารยธรรมขอมโบราณที่มีการออกแบบสวยงามและมีการจำลองอย่างประณีตถูกต้องตามรูปแบบของศิลปะในยุคนั้น มีความเอาใจใส่เป็นพิเศษในการก่อสร้าง มีการวางผังอย่างมีกฎเกณฑ์ ลวดลายจำหลักในส่วนต่าง ๆ ของปราสาทจะกระทำอย่างประณีตแบบช่างหลวง

ความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ สิ่งที่ดีซึ่งที่มีอยู่ในจิตใจซึ่งเป็นสิ่งบริสุทธิ์ที่ปราศจากการปรุงแต่ง หรืออาจจะเป็นคุณสมบัติในทางศีลธรรม หรือสิ่งที่โน้มน้าวใจให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้ง ความงามจะมีอยู่รอบ ๆ ตัวเรา ทั้งสิ่งที่มนุษย์เราสร้างขึ้นและสิ่งที่เกิดโดยธรรมชาติ โดยที่ความงามมีทั้งงามภายนอกกับงามภายใน งามภายนอกคือรูปลักษณ์งาม ซึ่งจะขึ้นอยู่กับค่านิยมของสังคมนั้น ๆ ว่าจะตีค่าของความงามภายนอกแบบไหน ส่วนงามภายในหรือจิตใจงาม เป็นความงามขั้นสูง เป็นความงามที่เป็นสากล ไม่ขึ้นอยู่กับปรุงแต่งของสังคม

ความงามของปราสาทหินเมืองต่ำตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท คือ เป็นความงามด้านจิตใจหรือความงามตามลักษณะของจิตนิยม อันเป็นความงามที่เกิดจากสภาวะจิตใจที่อิงสภาวะธรรม รูปลักษณ์แสดงการเลียนแบบธรรมชาติให้เห็นเป็นภาวะแห่งความอ่อนไหว

ละมุนละไม และความงามที่ปรากฏในปราสาทหินเมืองต่ำนั้นเราสามารถรับรู้ได้จากความสัมพันธ์กันของรูปลักษณ์ เกิดจากความประสานสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทางปรัชญา ศาสนาและความสมบูรณ์ด้านฝีมือช่าง ทำให้เกิดความประสานกลมกลืนขององค์ประกอบเหล่านี้ได้ประสานสอดคล้องกันระหว่างแนวคิดปรัชญาศาสนาและแนวคิดด้านปรัชญาศิลปะ อันเป็นหนึ่งเดียวกัน ก่อให้เกิดความงามที่มีคุณค่าอย่างสูงยิ่ง

**คำสำคัญ:** ความงาม, ปราสาทหินเมืองต่ำ, พุทธปรัชญาเถรวาท

### Abstract

This research has three objectives: 1) to study the history of Prasart Mueangtam, 2) to study the beauty in Theravada Buddhist philosophy, 3) to study and analyze the beauty of Prasart Mueangtam according to Theravada Buddhist philosophy. Researcher have study the Tipitaka, the scriptures of Theravada Buddhism, academic documents and related research. The datam were analyzed by a descriptive method.

#### The results of the research found that:

The construction of Prasart Muangtam is regarded as a castle in the ancient Khmer civilization with beautiful design and elaborate etiquette in accordance with the art form of that period. Special attention was given to the construction, there was a structured plan.

The beauty in Theravada Buddhist philosophy is that deep within the mind, which is pure without additives. It could be a moral quality or things that persuade the feeling of appreciation of the Beauty prevails all around us, both the human being and the natural. The beauty has both external beauty and inner beauty. The outside beauty is beautiful appearance, which will depend on the values of that society that will evaluate the external beauty. The inner beauty or the beautiful mind is a noble beauty, It is a universal beauty, does not depend on the manipulation of the society.

The beauty of Prasart Muangtam according to Theravada Buddhist Philosophy is that it is the beauty of the mind or the beauty of the spiritual nature, which is the beauty that is born from the state of mind based on the

dharma state. The appearance shows imitation of nature seen as a condition of sensitivity, gentleness. The beauty that appears in the Prasart Mueangtam can be seen from the relationship of appearance. It arises from the relationship between philosophical concepts, religion and the perfection of craftsmanship, which resulting in a harmony of these elements, the harmony between the philosophical, religious and philosophical concepts are unity. It is causing beauty that is extremely valuable.

**Keywords:** Beauty, Prasart Mueangtam, Theravada Buddhist Philosophy

## 1. บทนำ

ตามธรรมชาติของมนุษย์มีความแตกต่างกันเรื่องรูปร่างหน้าตา สังคมแต่ละสังคมจึงมีค่านิยมเรื่องรูปร่างหน้าตา ความสวยงามตามแต่มาตรฐานของสังคมกำหนด คนที่รูปร่างหน้าตาไม่ได้ตามมาตรฐานของสังคมกำหนด จะถูกมองว่าเป็นคนไม่สวย ทำให้มีความไม่พอใจในรูปร่างหน้าตาของตนเอง และพยายามทำให้ตัวเองสวยงามตามมาตรฐานของสังคมนั้น ๆ และแนวคิดเกี่ยวกับความงามในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า เป็นคุณค่าของร่างกายอย่างหนึ่งเหมือนกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย การที่สุข โสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยความงามความเปล่งปลั่ง นี้ชื่อว่า เป็นคุณค่าแห่งรูปทั้งหลาย” (ม.ม. (ไทย) 12/171/172) นอกจากนี้ ยังมีความงาม 5 อย่าง คือ มีผิวพรรณงาม มีเนืองงาม (มีมือ เท้า และริมฝีปากแดงงาม) มีเล็บงาม มีฟันงาม มีวัยงาม (แม้จะมีอายุ 120 ปี ก็ยังงดงามเหมือนหญิงสาวอายุ 16 ปี) (ที.สี.อ. (บาลี) 1/426/314, ส.ม.อ. (บาลี) 3/386/301-30) จัดเป็นความงามทางกาย ในทางพุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวถึงหลักธรรมที่ทำให้งาม ในหมวดของขันติ โสรัจจะ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546:65) อันเป็นความงามจากความเสถียร อดทน อธิยาศัยงาม รักความประณีตหมดจดเรียบร้อยงดงามดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในหลายหมวดธรรม เช่น ธรรมมีความงามในเบื้องต้น หมายถึง ศีล ธรรมมีความงามในท่ามกลาง หมายถึง อริยมรรค และธรรมมีความงามในที่สุด หมายถึง พระนิพพาน (ที.สี.อ. (บาลี) 190/159) ซึ่งพระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก แล้วทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้ เป็นความดีอย่างแท้จริง” (ที.สี. (ไทย)

9/255/87-88) ความงามที่ถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นความงามทางสถาปัตยกรรม ความงามทางศิลปกรรม ความงามของภาพที่ถูกวาดขึ้นโดยจิตรกร ความงามของ พระพุทธรูปที่เปี่ยมไปด้วยพุทธศิลป์ ความงามเหล่านี้ถูกสร้างสรรค์พัฒนาขึ้นมาจาก บุคคลผู้มีความศรัทธาเลื่อมใสในหลักธรรมคำสอนของศาสนา และมีความศรัทธาอย่างสูงส่ง ในชีวิตประวัติและจริยวัตรองค์พระศาสดา ดังนั้นความงามของศิลปวัตถุก็ดี ศิลปกรรมที่ ปรากฏในศาสนสถานก็ดี บ่งบอกถึงความเจริญงอกงามทางจิตวิญญาณของศาสนิกชน ตลอดจนความเจริญก้าวหน้าของสังคมอันเป็นฐานให้เกิดความยิ่งใหญ่กลายเป็นอารยธรรมที่ เจริญรุ่งเรืองมานับหลายร้อยปีหรืออาจยาวนานนับพันปี

ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงถือว่าความงามทางศิลปวัตถุและความงามของ ศิลปกรรมของศาสนสถานต้องเริ่มจากความงามทางจิตวิญญาณของมนุษย์ในสังคม ความงามที่แท้จริง ควรเป็นความงามที่เกิดจากภายใน เป็นความงามที่เกิดจากจิตใจที่งดงาม ของเรา ส่งผลต่อกายของเรา ทำให้กายของเรามีความสดใส อิ่มเอิบมีความสุข ดังคำกล่าว ที่ว่า เมื่อใจงาม ส่งผลให้กายงามตามมา ซึ่งคนทั่วไปสามารถรับรู้ผ่านทางสายตาได้และ สามารถเรียนรู้ที่จะทำให้เกิดความงามแก่ตัวของเราเองได้ ดังที่เราไปชมกับปราสาทหินเมือง ต่ำแต่ก็หาว่าปราสาทหินเมืองต่ำนั้นมีความงามทั้งที่เราสามารถสัมผัสได้ด้วยตาเนื้อและ ไม่สามารถจะสัมผัสได้ด้วยตาเนื้อ

ปราสาทหินเมืองต่ำ ตั้งอยู่ที่บ้านโคกเมือง หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 8 ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นปราสาทขอมโบราณศิลปะบาปวนตอนต้น ถูกทิ้งร้างไว้นานตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 18 จวบจนราวปี พ.ศ. 2490 จึงเริ่มมีการอพยพเข้ามาของชาวบ้านมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้อีกครั้ง ที่ชื่อว่า ปราสาทเมืองต่ำ เนื่องจากสถานที่ตั้งอยู่พื้นที่ราบ เมื่อเทียบกับปราสาทหินพนมรุ้งซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขา ส่วนสำคัญของโครงสร้าง ประกอบด้วย ปรากฏก่ออิฐ 5 องค์เรียงเป็น 2 แถว 2 หน้า 3 องค์ แถวหลัง 2 องค์ ตั้งอยู่บนฐานชั้นเดียว แผนผังของปราสาทเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตัวปราสาทก่อด้วยอิฐขัดเรียบ

ปราสาทประธาน ตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างปราสาทบริวารมีสภาพพังทลายเหลือแต่ฐานมีขนาดใหญ่กว่าปราสาทบริวารอีก 4 องค์ หลังเป็นหินทรายจำหลักภาพทวารบาลยืนยกเข้าซ้าย อยู่บนแท่นเหนือเศียรเกียรติมุข ส่วนบนของทับหลังจำหลักภาพฤษีนั่งประนมมือเป็นแถว จำนวน 7 ตน การขุดแต่งปราสาทประธานได้พบทับหลังประติมากรรมปราสาทสลักเป็นภาพเทพถือดอกบัวขาบประทับนั่งเหนือหน้ากาลแวดล้อมด้วยสตรีเป็นบริวาร หน้าบันสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ (กลุ่มวิชาการโบราณคดี, สำนักงานศิลปากรที่ 12 นครราชสีมา, ม.ป.ป.:21) ศิลปะบาปวน (ไกรภพ สาระกุล, 2554:100) ทับหลังประติมากรรมสลักเทพนั่งขึ้นเข้า

เหนือหน้ากาลและชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้นประดับฐานอีกด้วย (คณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์, 2555: 130)

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้วิจัยต้องการทำงานวิจัยเพื่อให้เห็นความงามของปราสาทหินเมืองต่ำว่าเข้าหลักความงามในพุทธปรัชญาเถรวาทอย่างไร ไม่ใช่แค่ความงามที่ปรากฏให้เห็นทางสายตาแต่ยังมีความงามอีกหลายประการที่ซ่อนอยู่ในปราสาทหินเมืองต่ำ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะการศึกษาเกี่ยวกับความงาม อันเป็นความงามที่แท้จริงทั้งภายนอกและภายใน ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทางพุทธธรรม เพื่อให้ได้ข้อสรุปหลักความงามที่แท้จริงเกี่ยวกับปราสาทหินเมืองต่ำว่าเข้าหลักความงามในพระพุทธปรัชญาเถรวาทอย่างแท้จริง

## 2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของปราสาทหินเมืองต่ำ
2. เพื่อศึกษาหลักความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความงามของปราสาทหินเมืองต่ำตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

## 3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาความงามที่ปรากฏในปราสาทหินเมืองต่ำตามหลักความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นการวิจัยแบบประยุกต์ (Applied Research) หลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทมาวิเคราะห์ให้เห็นความงามของปราสาทหินเมืองต่ำ โดยการใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary research) เป็นสำคัญ และการเก็บข้อมูลในพื้นที่โบราณสถานปราสาทหินเมืองต่ำมาประกอบ มีรายละเอียดดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารทั้งปฐมภูมิ ทุตติภูมิ และตำรา เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท รวมทั้งตำรา เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปราสาทหินเมืองต่ำ
2. ผู้วิจัยลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ที่โบราณสถานปราสาทหินเมืองต่ำ บ้านโคกเมือง ตำบลจรเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์
3. วิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมมาทั้งหมด สรุปสังเคราะห์ข้อมูล และเขียนงานวิจัย พร้อมเสนอแนวคิดของผู้วิจัยให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ และตอบปัญหาที่ต้องการทราบ โดยผู้วิจัยได้แบ่งขอบเขตออกเป็น 2 ส่วน คือ

### 3.1 ขอบเขตด้านเอกสาร ได้แก่

1. เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกคัมภีร์เบื้องต้นเกี่ยวกับความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท

2. เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณคดี เอกสารตำรางานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท และเอกสารเกี่ยวกับปราสาทหินเมืองต่ำ

### 3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา ได้แก่

1. สุนทรียภาพหรือความงามในมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาท
2. ประวัติความเป็นมาและรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทหินเมืองต่ำ
3. วิเคราะห์ความงามที่ปรากฏในปราสาทหินเมืองต่ำตามหลักความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท

## 4. สรุปผลการวิจัย

### 4.1 บริบทและสถาปัตยกรรมของปราสาทหินเมืองต่ำ

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี พบว่าดินแดนส่วนหนึ่งของประเทศไทยแถบจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จันทบุรี สระแก้ว นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ เป็นต้น เคยตกอยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรขอมโบราณ เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 มาก่อน เพราะมีอาคารทรงปราสาทในอารยธรรมขอมที่เรียกว่า ปราสาท กระจุกกระจายอยู่มากมายในบริเวณดังกล่าว ปราสาทขอมเป็น ศาสนสถานสำหรับประดิษฐานรูปเคารพและเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ก่อสร้างด้วยวัสดุที่มั่งคั่งแข็งแรงประเภทอิฐหรือหิน จึงค่อนข้างคงทนถาวร แม้เวลาจะล่วงเลยไปนานแต่ยังคงปรากฏให้เห็นเป็นโบราณสถานอยู่ในปัจจุบัน

ปราสาทหินเมืองต่ำ ตั้งอยู่ที่ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นปราสาทขอมที่มีสถาปัตยกรรมโดยเด่นสวยงาม ตามประวัติความเป็นมายังไม่ทราบแน่ชัดเพราะยังไม่พบหลักฐานที่แน่นอนว่าปราสาทหินเมืองต่ำสร้างขึ้นเมื่อใด หรือใครเป็นผู้สร้าง มีลักษณะของศิลปะขอมแบบบาบวน ซึ่งมีอายุอยู่ในราว พ.ศ. 1550-1625 และมีลักษณะของศิลปะขอมแบบคลัง ซึ่งมีอายุราว พ.ศ. 1508-1555 ปะปนอยู่ด้วย ภาพสลักส่วนใหญ่เป็นภาพเทพในปรัชญาฮินดู จึงอาจกล่าวได้ว่า ปราสาทแห่งนี้สร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-17 เพื่อใช้เป็นศาสนสถานในพราหมณ์ฮินดู

ตัวปราสาท ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างหลัก คือ ปราสาทอิฐ 5 องค์ สร้างอยู่บนฐานเดียวกัน ก่อด้วยศิลาแลง องค์ปราสาททั้ง 5 ตั้งเรียงกันเป็น 2 แถว แถวหน้า 3 องค์ แถวหลัง 2 องค์ ปราสาทประธานซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดตั้งอยู่ตรงกลางแถวหน้า ปัจจุบันคงเหลืออยู่เพียงส่วนฐาน ส่วนองค์อื่น ๆ ที่เหลืออยู่ก็มีสภาพที่ไม่สมบูรณ์ ปราสาททุกองค์มีประตูเข้าสู่ภายในปราสาทได้ด้านเดียว คือ ด้านทิศตะวันออก ด้านอื่นทำเป็นประตูหลอก แต่ปราสาทประธานมีมุขหน้าอีกชั้นหนึ่ง การขุดแต่งบริเวณปราสาทประธานได้พบทับหลังประตุมุขปราสาท สลักเป็น

ภาพเทพถือดอกบัวงามประทับนั่งเหนือหน้ากาล แวดล้อมด้วยสตรีเป็นบริวาร หน้าบันสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ส่วนทับหลังประติมากรรมสลักเป็นเทพนั่งชันเข่าเหนือหน้ากาล และยังได้พบชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้นประดับฐานอีกด้วย แสดงว่าปราสาทเหล่านี้ได้เคยมีปูนฉาบและปั้นปูนเป็นลวดลายประดับตกแต่งอย่างงดงาม สำหรับปราสาทบริวารอีก 4 องค์นั้นยังคงมีทับหลังติดอยู่เหนือประตูทางเข้า 2 องค์ คือ องค์ที่อยู่ทางทิศเหนือของแนวหน้าและองค์ทิศใต้ของแนวหลัง สลักภาพพระศิวะอุ้มนางอุมาบนพระเพลา ประทับนั่งอยู่บนหลังโคหนทิ และภาพพระวรุณทรงหงส์ ตามลำดับ จากการขุดแต่งได้พบยอดปราสาททำด้วยหินทรายสลักเป็นรูปดอกบัว ตกอยู่ในบริเวณฐานปราสาท หน้ากลุ่มปราสาทยังมีวิหารเป็นอาคารก่ออิฐ 2 หลัง ตั้งหันหน้าตรงกับปราสาทที่อยู่ด้านข้างทั้งสององค์ สิ่งก่อสร้างดังกล่าว ล้อมรอบด้วยกำแพงสองชั้น กำแพงชั้นในก่อด้วยหินทรายเป็นห้องแคบ ๆ ยาวต่อเนื่องกันเป็นรูปสี่เหลี่ยม ที่เรียกว่าระเบียงคต กำแพงชั้นนอกเป็นกำแพงศิลาแลง กำแพงทั้งสองชั้นมีซุ้มประตูอยู่ในแนวตั้งตรงกันทั้ง 4 ด้าน ซุ้มประตูทั้งหมดยกเว้นซุ้มประตูของประตูชั้นในด้านทิศตะวันตกก่อด้วยหินทราย สลักลวดลายในส่วนต่าง ๆ อย่างงดงาม ตั้งแต่หน้าบัน ทับหลัง เสาติดผนัง ฯลฯ เป็นสภาพเล่าเรื่องในปรัชญาฮินดูและลวดลายที่ผูกขึ้นจากใบไม้ ดอกไม้ที่มักเรียกรวม ๆ ว่า ลายพันธุ์พฤกษา ระหว่างกำแพงชั้นในและกำแพงชั้นนอก เป็นลายกวางบูด้วยศิลาแลง มีสระน้ำขุดเป็นรูปหักมุมตามแนวกำแพงอยู่ทั้ง 4 มุม กรุขอบสระด้วยแท่งหินแลงก่อนเรียงเป็นชั้นบันไดลงไปยังก้นสระ ขอบบนสุดทำด้วยหินทรายเป็นลำตัวนาคซึ่งชูคอแผ่พังพานอยู่ที่มุมสระ เป็นนาค 5 เศียรเกลี้ยง ๆ ไม่มีเครื่องประดับศีรษะ ประสาทหินเมืองต่ำ

#### 4.2 ความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท

ความงามในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความหมายของความงามมากมาย แต่ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้สรุปความหมายของความงามเป็น 2 นัย คือ ความงามตามรูปศัพท์ ความงามตามรูปศัพท์มีปรากฏทั่วไปในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่น คำว่า กัลยาณ โสภณะ สุภาะ สุนทระ กัลยา กัลยาณี อภิรูปะ ปฏีรูปะ อภิกันตะ เป็นต้น ส่วนความงามที่สอง คือความงามที่ขึ้นอยู่กับบริบทแวดล้อม มีความหมายแปรเปลี่ยนไปตามบริบทข้อความแวดล้อมด้วย แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปจากสองนัยและ สรุปได้ว่า ความงาม คือ สิ่งที่ดีซึ่งที่มีอยู่ในทุกสิ่ง อาจจะเป็นสิ่งบริสุทธิ์ที่ปราศจากการปรุงแต่ง หรืออาจจะเป็นคุณสมบัติในทางศีลธรรม หรือสิ่งที่โน้มน้าวใจให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้ง ความงามอาจมีอยู่รอบ ๆ ตัวเรา ทั้งสิ่งที่มนุษย์เราสร้างขึ้นมาเอง ทั้งสิ่งที่เกิดโดยธรรมชาติ โดยที่ความงามมีทั้งงามนอกกับงามใน งามนอกคือรูปลักษณ์ งาม ซึ่งจะขึ้นอยู่กับค่านิยมของสังคมนั้น ๆ ว่าจะตีค่าของความงามนอกแบบใด ส่วนงามในหรือจิตใจงาม เป็นความงามชั้นสูง เป็นความงามที่เป็นสากล ไม่ขึ้นอยู่กับการปรุงแต่งของคนในสังคม (พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง), 2555: 49)

พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงมิตินามได้ 2 มิตินาม คือความงามในมิตินามโลก และ ความงามในมิตินามธรรม ความงามในมิตินามโลก หรือความงามทางวัตถุ พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นผลของการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ระหว่างคุณภาพหรือคุณสมบัติของวัตถุกับกิเลส คือความยินดีพอใจเป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในจิตใจหรือในสันดานของคนแต่ละคน จึงมีความรู้สึกเรื่องความงามของวัตถุแตกต่างกันไป ตามอิทธิพลของกิเลสของแต่ละคน สำหรับคนที่ไม่มิกิเลสก็จะไม่มีความรู้สึกเรื่องความงามทางวัตถุเลย ฉะนั้น ความงามในมิตินามโลก หรือความงามทางวัตถุ พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นจิตวิสัยหรือไม่จริง แต่พุทธปรัชญาเถรวาทก็กล่าวถึงเรื่องนี้ไปตามภาษา หรือการบัญญัติของโลกเท่านั้น และเมื่อความงามทางวัตถุไม่จริง หรือกล่าวสั้น ๆ ว่าไม่จริง จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีคุณค่า หรือไม่มีประโยชน์ต่อชีวิต ตามความหมายของคำว่า “ประโยชน์” ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทเพราะพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าสิ่งที่จริงเท่านั้นจึงมีประโยชน์ ส่วนความงามในมิตินามธรรม หมายถึง ความงามที่เป็นลักษณะของธรรม หรือความจริง อันเป็นผลจากคุณภาพ หรือคุณสมบัติของธรรม ที่ปรากฏต่อการรับรู้ของมนุษย์ผู้มีญาณ หรือแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์ผู้ทรงศีลธรรม ทำให้คนทั่วไปรู้เห็นได้ว่าเป็นผู้มีธรรมหรือเป็นคนที่ดีงาม โดยไม่จำกัดอายุและเพศวัย ความงามของธรรมเป็นวัตถุวิสัยเพราะเนื่องมาจากคุณภาพ หรือคุณสมบัติเชิงวัตถุวิสัยของธรรม ปรากฏการณ์ทางความงามของธรรมจึงเป็นสากลทุกคนที่รู้หรือสัมผัสย่อมรู้ได้หรือสัมผัสได้ตรงกันเหมือนกัน (พระมหารังสรรค์ กิตติปัญญา, 2553: 29)

คุณค่าของความงามในพุทธปรัชญาเถรวาทมีคุณค่ามากมาย แต่ในการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้จัดสรุปเข้าในคุณค่าสองประการคือ คุณค่าความงามภายนอกและคุณค่าความงามภายใน คุณค่าความงามภายนอก เป็นคุณค่าของความงามที่ชาวโลกได้คุณค่าหรือมีความเข้าใจในคุณค่านั้น พุทธปรัชญาเถรวาทก็กล่าวถึงคุณค่าความงามของชาวโลก ซึ่งเป็นความงามในรูปร่างหน้าตาของบุคคล ความงามของผิวพรรณ ความงาม 5 อย่างของสตรี การกล่าวถึงคุณค่าความงามเหล่านี้ พระพุทธองค์ตรัสเป็นการกล่าวไปตามชาวโลก โดยไม่ทรงยึดถือไปตามโลก เพราะพระพุทธรูปองค์ไม่ทรงขัดแย้งกับโลก และคุณค่าความงามภายใน พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นคุณค่าความงามทางธรรม เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น เป็นสิ่งที่เป็นที่พึงให้ประโยชน์ ให้นำมาใช้หรือให้วิธีการที่ถูกต้องบริบูรณ์แก่นุชน้อยและเทวดา และจากที่พึงประโยชน์และหน้าที่นี้เองที่ก่อให้เกิดผลดีแก่ผู้ปฏิบัติ คือ ข่มกิเลสได้ก่อให้เกิดสุข ทำให้พ้นทุกข์ในที่สุดและทุกลักษณะหรือทุกขั้นตอนของธรรมดังกล่าวนี้เอง ถือว่าเป็นคุณค่าความงามของธรรม เป็นสากลเป็นสิ่งที่มิอยู่จริงทุกคนเข้าถึงได้ได้คุณค่าเป็นอย่างดีเดียวกัน



วิธีการที่จะเข้าถึงความงามในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ต้องประกอบด้วยสิ่งที่เชื่อมโยงกันก็คือ ความจริง (สัจธรรม), ความดี (คุณธรรม), และความงาม (สุนทรียธรรม) ทั้งสามอย่างนี้ เป็นคนละความหมายแต่ส่งผลเข้าถึงซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ความงามและความดีงาม ความงาม และความดีงามนั้นแหละ เป็นสัจจะธรรมโดยตรง ความดีและความงามก็เป็นอันเดียวกัน ความกลมกลืนกัน ความสอดคล้องต้องกัน และความมีระเบียบของสิ่งต่าง ๆ นั้นแหละก่อให้เกิดความงามขึ้น

หลักเกณฑ์การตัดสินความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท ถ้าเป็นฝ่ายมิติทางโลกหรือแบบความงามภายนอกก็ตัดสินคุณค่าของความงามในระดับสมมติสัจจะ หรือคุณค่าเทียม ส่วนในฝ่ายมิติทางธรรมหรือแบบความงามภายในก็ตัดสินคุณค่าของความงามในระดับปรมาตมสัจจะหรือคุณค่าแท้

#### 4.3 วิเคราะห์ความงามของปราสาทหินเมืองต่ำตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

ปราสาทหินเมืองต่ำ สร้างขึ้นตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนิยายไวษณพและนิกายไศวะที่ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดียในราวพุทธศตวรรษที่ 16 สันนิษฐานว่าเป็นการสร้างในยุคเดียวกันกับปราสาทหินพนมรุ้ง ซึ่งถูกสร้างขึ้นในยุคที่อาณาจักรขอมเรืองอำนาจ การสร้างปราสาทหินเมืองต่ำเป็นงานศิลปกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นจากความเลื่อมใสศรัทธา เพื่อที่จะเป็นสื่อที่แสดงความคิดและหลักปรัชญาของศาสนา มุ่งเสนอแนวคิดเชิงปรัชญาผ่านงานศิลปกรรมที่เป็นศิลปกรรมอันสะท้อนให้ถึงความงามที่แสดงอยู่ในวัตรธรรม ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงซ้อนและเป็นงานที่ซับซ้อนมีขั้นตอนมากในการสร้าง ทั้งยังต้องกระทำด้วยความประณีตชำนาญอีก ปราสาทหินเมืองต่ำสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อและความเลื่อมใสศรัทธาของผู้นับถือ ซึ่งนับว่าเป็นตัวอย่างในการสร้างสรรค์ความงามที่อยู่เหนือธรรมชาติและการสร้างปราสาทหินเมืองต่ำได้รับอิทธิพลแรงบันดาลใจจากปรัชญาศาสนา ความหมายและรูปแบบของผลงานอยู่บนแนวคิดที่เน้นความเกี่ยวข้องกับประวัติหลักธรรมของศาสนาคุณสมบัติประการสำคัญของปราสาทหินเมืองต่ำคือความสัมพันธ์อันวิจิตรที่อยู่ระหว่างรูปทรงทางกายวิภาคผสานเข้ากับฝีมืออันเต็มไปด้วยความรู้สึกลักษณะสมบัติทางจิตเร้าความสะเทือนใจทางความงามของผู้พบเห็นได้อย่างยอดเยี่ยม

ถ้ากล่าวถึงแนวคิดเชิงพุทธปรัชญาเถรวาท ปราสาทหินเมืองต่ำได้นำแนวคิดทางนามธรรมสู่การแสดงออกทางความงาม เกิดพลังและคุณค่าทางศิลปะที่สอดคล้องกับกระบวนการทางพุทธปรัชญาเถรวาท ก่อให้เกิดความงามที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง ความงามที่สร้างขึ้นตามอุดมคติประสานสอดคล้องกับรูปลักษณะที่สัมฤทธิ์ผล อันสมบูรณ์ผผสานแนวคิดที่เป็นจริงกับอุดมคติเข้าด้วยกัน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2537) เห็นได้จากรูปแบบโครงสร้างของ

ปราสาทหินเมืองต่ำแต่ละส่วน จำลองแบบมาจากหลักความเชื่อในปรัชญาศาสนา ซึ่งการสร้างปราสาทหินเมืองต่ำเป็นการสร้างตามแบบจำลองจักรวาลในแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยาของปรัชญาพราหมณ์-ฮินดู โดยปรารภปราสาทที่เป็นองค์ประธานเป็นการจำลองภูเขาไกรลาสอันเป็นที่สถิตยของพระศิวะ ลักษณะที่สร้างขึ้นตามอุดมคตินั้นทำให้มีความรู้สึกอัศจรรย์ในจินตนาการอันสูงส่งทางศาสนาของผู้ออกแบบในการสร้างทำให้เกิดความสงบและบริสุทธิ์ขึ้นมา ความรู้สึกที่เกิดขึ้นนั้นเพราะการสร้างปราสาทหินเมืองต่ำได้แฝงแก่นปรัชญาศาสนาไว้อย่างแนบแน่นจริง ๆ ความงามที่เกิดในจากปราสาทหินเมืองต่ำรับรู้ได้จากความสัมพันธ์กันของรูปลักษณ์ที่เกิดจากการประสานสัมพันธ์กันระหว่างแนวคิดและฝีมือที่สมบูรณ์ของช่าง คุณค่าทางศิลปะของปราสาทหินเมืองต่ำคือการประสานปรัชญาศิลปะความงามเป็นหนึ่งเดียว เกิดจากความคิดสร้างสรรค์ของช่าง นำเอาความดีความงามของสิ่งที่ได้พบเห็นมาแสดงไว้ในวัตถุที่สร้าง คือเอาความงามวัตถุและอุดมคติมาผนวกกัน จึงเห็นได้ว่าปราสาทหินเมืองต่ำมีความงามสมบูรณ์เมื่อมองดูจะเห็นถึงความคมชัดงดงามของศิลปะในการสร้างอย่างละมุนละไม ที่เปล่งออกทางรูปทรงนอกจากความงามทางศิลปะแล้ว ปราสาทหินเมืองต่ำยังมีลักษณะทางความเชื่อในปรัชญาศาสนาแฝงอยู่ด้วยคือ ความสงบ สันติ หลุดพ้นจากกิเลส และความเมตตา สิ่งเหล่านี้เห็นได้จากลักษณะรูปแบบการสร้างและสิ่งประดับตกแต่งในแต่ละส่วน

ช่างผู้สร้างปราสาทหินเมืองต่ำเป็นผู้ที่มีอัจฉตติญาณ ความรู้ที่เกิดขึ้นเอง คือเกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องหนึ่งโดยทันทีทันใด เป็นความรู้ที่สว่างแวบขึ้นในความคิด และทำให้เราเข้าใจเรื่องนั้นได้อย่างชัดเจน. ในเชิงสังเคราะห์และในเชิงทฤษฎี โดยช่างผู้ออกแบบการก่อสร้างเพ่งโนคติของตนในการสร้างทศนะในเชิงอุดมคติและในเชิงศีลธรรม ปราสาทหินเมืองต่ำจึงมีเป้าหมายที่จะนำพาจิตใจของผู้ได้พบเห็น ได้สัมผัสสัมผัสจะภายในตนเองโดยทางสายตาผ่านความเชื่อ ความศรัทธาและโนคติทางศาสนาที่บริสุทธิ์ ปราสาทหินเมืองต่ำได้นำพาไปสู่ภาวะสมบูรณ์ที่ซึ่งองค์ประกอบเชิงปรัชญาและเชิงรูปได้ประสานกันเข้าไว้อย่างกลมกลืนเป็นเอกลักษณ์อย่างสมบูรณ์ เป็นเครื่องแสดงความรู้ความเข้าใจ ระดับสติปัญญาของช่างและผู้พบเห็นทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม การสร้างปราสาทหินเมืองต่ำจึงเป็นเป็นสิ่งก่อสร้างที่ศักดิ์สิทธิ์ การสร้างจึงสร้างให้มีขนาดใหญ่โตมีความประณีตวิจิตรพิสดาร เพื่อต้องการสื่อความหมายของสิ่งที่เลื่อมใสศรัทธาในเชิงรูปธรรม ผ่านการสร้างผลงานที่มีลักษณะเป็นตัวตนเพื่อสื่อถึงคุณลักษณะที่เป็นนามธรรม มีความหมายและสัญลักษณ์ที่ต้องพยายามเข้าใจเพื่อให้เข้าถึงแก่นแท้ของปรัชญาที่ซ่อนอยู่ เมื่อผู้มีจริยธรรมและปฏิบัติธรรมจนมีจิตพัฒนาสูงขึ้นมองปราสาทหินเมืองต่ำที่เป็นรูปธรรมก็จะสามารถเข้าใจความหมายทางนามธรรมนั้นได้ (ภัทรพร สิริกาญจน, 2545: 946-970)

ปราสาทหินเมืองต่ำมีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอความเชื่อทางปรัชญาศาสนาเป็นหลักใหญ่ เป็นการรับใช้ปรัชญาศาสนาด้วยผลงานศิลปะ น้อมนำชักจูงให้คนในสังคมเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น สามารถรับรู้เข้าใจในหลักธรรมคำสอนมากขึ้น เพื่อเป็นสิ่งแทนหรือสิ่งพรรณนาความรู้สึกนึกคิดความเชื่อออกมาเป็นรูปธรรม เพื่อใช้เป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งที่ถ่ายทอดคติความเชื่อแนวคิดทางปรัชญาให้เป็นรูปธรรมสัมผัสได้ด้วยตาก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เรื่องราวในปรัชญาศาสนาตลอดจนความประทับใจอันนำไปสู่ความเลื่อมใสศรัทธา (สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, ม.ป.ป.) เหมือนเป็นตัวแทนศาสนาที่เคารพนับถือของศาสนิกชน ปราสาทหินเมืองต่ำจึงเป็นรูปทรงแห่งวัตถุที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อเป็นสิ่งแทนหรือสัญลักษณ์ เป็นสิ่งพรรณนาความรู้สึกอุดมคติ ความเชื่อที่เป็นนามธรรมให้ปรากฏเป็นรูปธรรม มีจุดมุ่งหมายให้เป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาในศาสนา

การสร้างปราสาทหินเมืองต่ำไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงลักษณะของปรัชญาศาสนาเพียงส่วนเดียว แต่ต้องทำให้งามต้องใจคนทั้งหลายด้วย เพราะปราสาทหินเมืองต่ำเป็นศูนย์รวมของศาสนิกชนที่กราบไหว้บูชา การสร้างปราสาทหินเมืองต่ำจึงต้องสร้างขึ้นด้วยวัตถุที่มีความคงทนถาวรและมีคุณค่า เช่น หินที่มีสภาพคงทนและประดับด้วยโลหะมีค่าต่าง ๆ สำเร็จลงด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใสอย่างแท้จริงเต็มไปด้วยความวิริยะ อุตสาหะ และกรรมวิธีการสร้างอย่างยอดเยี่ยมจนทำให้มีความสวยงามอย่างที่เราเห็น ความงามที่ปรากฏในปราสาทหินเมืองต่ำ สามารถรับรู้ได้จากความสัมพันธ์กันของรูปลักษณ์ความประสานสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดปรัชญาศาสนาและความสมบูรณ์ด้านฝีมือช่าง ประสานกลมกลืนสอดคล้องกันเป็นหนึ่งเดียวกัน ก่อให้เกิดความงามที่มีคุณค่าทางความงามอย่างสูงยิ่งต่อการสร้างปราสาทหินเมืองต่ำ

การสร้างปราสาทขอมเริ่มแรกเป็นการสร้างตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ เพื่อเป็นการจำลองจักรวาล โดยเฉพาะเมืองสวรรค์ว่ามีอะไรเป็นส่วนประกอบบ้าง ที่เห็นเด่นชัดคือการจำลองเขาไกรลาสอันเป็นที่ประทับของพระศิวะ หรือเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ซึ่งแต่ละส่วนประกอบที่จะแฝงไปด้วยคติความเชื่อ ทำให้ผู้พบเห็นสามารถจินตนาการถึงศูนย์กลางจักรวาลและที่ประทับขององค์ศิวะ และในส่วนของคุณค่าของปราสาทขอมพบว่า ทำให้เกิดเอกลักษณ์ประจำถิ่นของจังหวัดบุรีรัมย์ ไม่ว่าจะเป็นของที่ระลึก อาคารบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย แหล่งเรียนรู้ด้านโบราณสถาน ทำให้เกิดรายได้แก่ชุมชน จากการนำเอาเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของปราสาทขอมมาสร้างสรรค์งานฝีมือและของที่ระลึก ด้านสังคมและการเมืองนั้นก็มีความสงบสุขเพราะเกิดการเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไม่กล้าทำผิดต่อค่านิยมสัญญาที่ให้ไว้ต่อโบราณสถานนั้น ๆ ความงามจากสถาปัตยกรรมที่สร้างสรรค์ดีแล้วทำให้เกิดสุนทรียะแก่ผู้พบเห็น (พระมหาพนอม อานนโท, 2560: 46)

ความงามในปราสาทหินเมืองต่ำเป็นการรวมเอาความงามซึ่งเป็นลักษณะร่วมของศิลปะ ที่เป็นแรงบันดาลใจให้ช่างสร้างปราสาทหินเมืองต่ำเกิดมโนภาพแห่งความงามขึ้น จากนั้นก็ถ่ายทอดความงามนั้นออกมาให้ประจักษ์ด้วยรูปแบบที่เหมาะสมที่สุด ที่จะทำให้อมโนภาพแห่งความงามนี้เกิดขึ้นสมบูรณ์ที่สุด สร้างความงามออกมาเป็นรูปธรรมจากเนื้อหาปรัชญา คุณค่าแห่งความงามมักจะประกอบด้วยรูปแบบที่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทุกชนิด และเนื้อหาที่อยู่ในตัวของมันคือปรัชญาเมื่อใดที่สองสิ่งนี้รวมตัวกันอยู่ในอัตราส่วนที่เหมาะสมพลังแห่งคุณค่าความงามก็จะมีมาก

## 5. ข้อเสนอแนะ

### 5.1 ข้อเสนอแนะในทางวิชาการ

1. เนื่องจากในงานวิจัยเล่มนี้ยังพบอุปสรรคในด้านของภาษาและตำราในการอธิบายเกี่ยวกับความเป็นมาของปราสาทขอมโบราณ ที่กล่าวถึงปราสาทหินเมืองต่ำที่เป็นภาษาไทยนั้นมีจำนวนไม่มากเท่าไร ผู้วิจัยเห็นควรว่าน่าจะมีการวิจัยเกี่ยวกับปราสาทขอมในมิติของปรัชญาให้มากขึ้น เพื่อช่วยเป็นแหล่งอ้างอิงข้อมูลทางวิชาการ นอกจากนี้พื้นที่บริเวณภาคอีสานตอนใต้อันประกอบไปด้วยจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์และสุรินทร์ เป็นพื้นที่ที่ปรากฏอารยธรรมขอมโบราณ ทั้งในแง่โบราณสถานและศิลปะวัฒนธรรมจำนวนมาก ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรมีการศึกษาร่องรอยอารยธรรมเหล่านี้ในแง่ปรัชญาและในแง่ศาสนา คติความเชื่อ อันเป็นที่มาของศิลปะวัฒนธรรมในภาคอีสานตอนใต้ ซึ่งจะสะดวกต่อผู้สนใจเกี่ยวกับอารยธรรมขอมโบราณผ่านมิติทางปรัชญาศาสนาให้ได้แพร่หลายมากยิ่งขึ้นในวงการวิชาการเมืองไทย

2. การทำวิจัยเรื่องนี้เกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์ความงามของปราสาทหินเมืองต่ำตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท คงไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร อาจเป็นเพราะปัญญายังไม่เข้าถึงหลักคำสอนแต่นั้นก็ตามยังพอที่มีความประสงค์ให้ท่านที่มีโอกาสได้ศึกษาต่อไป ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปรัชญาพราหมณ์ฮินดู หรือ พุทธปรัชญาเถรวาท ที่ปรากฏในปราสาทขอมโบราณสามารถศึกษาค้นคว้าได้ทั้งทางอภิปรัชญาและจริยศาสตร์หรือปรัชญาศิลปะจึงจะมีผลดีอย่างมากต่อวงการศึกษาค้นคว้าต่อไป

### 5.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิเคราะห์ความงามของปราสาทหินเมืองต่ำตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยยังเห็นว่า มีประเด็นอื่น ๆ ที่ควรศึกษาอีกมากดังเช่น

1. ศึกษาวิเคราะห์การสร้างปราสาทขอมในมิติของพุทธปรัชญา
2. ศึกษาวิเคราะห์การสร้างปราสาทขอมในมิติของปรัชญาพราหมณ์-ฮินดู

3. ศึกษาคติความเชื่อที่ปรากฏในประติมากรรมการสร้างปราสาทขอมโบราณ
4. ศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการสร้างปราสาทขอมระหว่างปราสาทที่ถูกสร้างขึ้นในปรัชญาพราหมณ์กับพุทธปรัชญา

### เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กรมศิลปากร. (2529). **จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- กลุ่มวิชาการโบราณคดี สำนักงานศิลปากรที่ 12 นครราชสีมา. **โบราณสถานในจังหวัดบุรีรัมย์**. นครราชสีมา: ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- คณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์. (2555). **บุรีรัมย์ภูมิหลังประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ที.เค. พรินต์ติ้ง จำกัด.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2544). **วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดบุรีรัมย์**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2520). **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย คัดเลื้อยจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสาขาส่วนภูมิภาค**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- พัชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล. **อีสานใต้ศึกษา เล่ม 1 ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นบุรีรัมย์**. บุรีรัมย์: ม.ท.ป., ม.ป.ป.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **พจนานุกรมศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- \_\_\_\_\_. (2545). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 20. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก.
- พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง). (2555). **ความงามในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.
- พระมหาถนอม อานนโท. (2560). **คุณค่าและอิทธิพลของปราสาทขอม**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สาลพิมพ์การ.
- วนิดา ขำเขียว. (2543). **สุนทรียศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: พรวนการพิมพ์.

- วิทย์ วิศทเวทย์. (2513). **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด.
- วิธาน สุชีวงศ์. (2549). **อภิปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ. (2537). **ศิลปะกับชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คอมแพคท์พริ้นท์.
- สุเชาว์ พลอยชุม. (2555). **สารัตถะวิชาการพุทธปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- \_\_\_\_\_. (2534). (ผู้แปล) **สุนทรียศาสตร์ ปัญหาและทฤษฎีเกี่ยวกับความงามและศิลปะ**. โดย จี ศรีนิวาสน์, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สรเชต วรคามวิชัย. (2529). **ปราสาทเมืองต่ำ**. บุรีรัมย์: วิทยาลัยครูบุรีรัมย์.
- พระวัฒนา ญาณวโร. (2558). การศึกษาความงามของพระธาตุนาคูนตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท **ดุขนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหารังสรรค์ กิตติปัญญา. (2553). การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาถนอม อานนโ. (2560). **คุณค่าและอิทธิพลของกลุ่มปราสาทขอมที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นจังหวัดบุรีรัมย์**.ทุนสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.